

11. 197

۸۶/۱۰۸۱۲۹
۸۸/۱۳

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در تاریخ (تاریخ ایران اسلامی)

عنوان:

تأثیر امتیازات عهد ناصری بر اقتصاد ایران

استاد راهنما:

دکتر عباسعلی آذرنیوشه

استاد مشاور:

دکتر محمد رضا فراهانی

تحقیق و نگارش:

محمد محمدی

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

تیر ۱۳۸۷

۱۳۸۸ / ۱ / ۱۵

۱۱۰۸۹۶

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان: تاثیر امتیازات عصر ناصری بر اقتصاد ایران قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد تاریخ ایران در دوره اسلامی توسط دانشجو محمد محمدی تحت راهنمایی استاد پایان نامه دکتر عباسعلی آذر نیوشه تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

(نام و امضاء دانشجو)

محمد محمدی

این پایان نامه ... ۴ ... واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ ۱۳۹۴/۰۴/۱۷ ... توسط هیئت داوران بررسی و درجه سازگار به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر عباسعلی آذر نیوشه	۱۳۹۴/۰۴/۳۰
استاد راهنما:		
استاد مشاور:	دکتر محمد رضا فراهانی	۱۳۹۴/۰۴/۳۰
داور ۱:	دکتر مرتضی دهقان نژاد	۱۳۹۴/۰۴/۳۰
داور ۲:	دکتر عباس سرافرازی	
نماینده تحصیلات تکمیلی:	دکتر محمد علی زهرا زاده	۱۳۹۴/۰۴/۳۰

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب محمد محمدی تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: محمد محمدی

امضاء
محمد محمدی

تقدیم بہ :

تقدیم بہ مہر تلمان خوشنحی بر تدارک سپرو وجودم،

و

تک ستارہ امید پریشانی امید آسمان زندگی ام، مادر فداکار و مہربانم

تشکر و قدردانی

الحمد لله الذی هدینا لهذا و ما كنا لنهتدی لو لا ان هدینا الله

« سپاس خدایی را که هدایت همه چیز به دست اوست ، پروردگاری که می تواند نور علم را در قلب ها بر افروزد . »

سپاس من نثار تمام کسانی که به من آموختند و مرا در مسیر علم و دانش یاری کردند . واضح است که هیچ پژوهش علمی بدون راهنمایی اساتیدی کار آزموده و فرهیخته به درستی هدایت نمی شود . از این رو لازم می دانم تشکر و قدردانی خود را به کلیه افرادی که در انجام این پروژه از راهنمایی ها و همکاری های ارزشمند شان بهره برده ام ، ابراز نموده و توفیق روز افزون آنها را از درگاه ایزد منان خواهانم .

از استاد راهنمای محترم ، جناب آقای دکتر **عباسعلی آذرنیوشه** که با راهنمایی های ارزنده شان، در انجام هر چه بهتر این پروژه مؤثر بودند ، و در این راه از هیچ کوششی دریغ نفرمودند کمال سپاس و امتنان را دارم .

همچنین از استاد مشاور فرزانه و محترم ، جناب آقای دکتر **محمد رضا فراهانی** ، که در طول تمام مراحل پروژه با سعه صدر یاری نمودند بی نهایت متشکر و ممنونم .

همچنین از کلیه کسانی که در گردآوری و تدوین این رساله به هر نحوی به اینجانب یاری رساندند کمال تشکر را دارم .

چکیده :

در عهدی که دودمان قاجار بر اریکه سلطنت ایران تکیه داشتند ، کشورهای عمده مغرب زمین در عرصه های مختلف به خصوص اقتصادی در اوج بودند . این در حالی بود که ایران این عصر گرفتار بحرانهای شدید اقتصادی در جامعه خود بود .

ناتوانی حکومت قاجار در رفع مشکلات اقتصادی و نیاز به شروع اصلاحات در ایران و برخی زمینه های دیگر شرایطی را بوجود آورد که به واگذاری امتیازات مختلف بخصوص در عهد ناصر منجر شد .

افرادی مثل ناصرالدین شاه و سپهسالار راه حل مشکلات جامعه را واگذاری امتیازات به اروپائیان برای آوردن علوم و فنون جدید کسب منابع مالی می دیدند . این امتیازات هر کدام اثرات مثبت و منفی خاص خود را داشت .

در این رساله سعی شده است شرایطی که واگذاری این امتیازات و مهمتر از آن تأثیرات این امتیازها را بر اقتصاد کشور را بررسی کند .

واژگان کلیدی : امتیازات - اصلاحات - ناصرالدین شاه - قاجار .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	بخش اول : اوضاع داخلی جامعه ایران در عهد قاجار
۶	فصل اول : اوضاع سیاسی
۱۰	فصل دوم : اوضاع اقتصادی
۱۱	۱-۲-۱ صنایع
۱۹	۱-۲-۲ بازرگانی
۲۵	۱-۲-۳ کشاورزی
۲۸	۱-۲-۴ اوضاع مالی
۳۳	فصل سوم : اوضاع اجتماعی
۳۶	۱-۳-۱ اوضاع اداری
۴۰	۱-۳-۲ علما
۴۳	۱-۳-۳ تجار و پیشه وران
۴۷	۱-۳-۴ کشاورزان
۵۲	بخش دوم : رقابت روس و انگلیس برای نفوذ در ایران
۵۳	فصل اول : زمینه توجه اروپائیان به ایران در سده های شانزدهم و هفدهم
۶۱	فصل دوم : روسیه و توجه آن به ایران قبل از سده نوزدهم و همزمان با آغاز سده نوزدهم
۶۵	فصل سوم : انگلیس و توجه آن به ایران قبل از سده نوزدهم و همزمان با آغاز سده نوزدهم
۷۱	فصل چهارم : تلاش روس و انگلیس برای نفوذ در ایران عهد ناصری
۸۳	بخش سوم : امتیازات واگذار شده به بیگانگان در عهد ناصری
۸۴	فصل اول : امتیازات واگذار شده به انگلیسی ها
۸۵	۱-۳-۱ امتیاز رویتر

۹۳	۳-۱-۲) امتیاز کشتی رانی کارون
۹۸	۳-۱-۳) امتیاز بانک شاهنشاهی
۱۰۳	۳-۱-۴) امتیاز رژی
۱۱۱	۳-۱-۵) امتیاز راه شوسه تهران - اهواز
۱۱۵	فصل دوم : امتیازات واگذار شده به روسها
۱۱۵	۳-۲-۱) امتیاز بانک استقراضی
۱۱۷	۳-۲-۲) امتیاز ایجاد نیروی قزاق
۱۱۹	۳-۲-۳) امتیاز شیلات
۱۲۲	۳-۲-۴) امتیاز فالکن هاگن
۱۲۵	بخش چهارم : تأثیر امتیازات عهد ناصری بر اقتصاد ایران
۱۲۶	فصل اول : وضعیت عمومی معیشت
۱۳۶	فصل دوم : نیاز به اصلاحات و نوگرایی در ایران عهد قاجار
۱۴۴	فصل سوم : تأثیرات امتیازات واگذار شده در عهد ناصری
۱۴۵	۴-۳-۱) امتیاز رویتر
۱۵۰	۴-۳-۲) امتیاز رژی
۱۵۶	۴-۳-۳) امتیاز بانک شاهنشاهی و استقراضی
۱۶۳	۴-۳-۴) امتیاز تشکیل نیروی قزاق
۱۶۷	نتیجه گیری
۱۷۰	منابع

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۱۴	جدول ۳-۱) فهرست فعالیت های انگلیسی ها و نفوذ آن ها در دوره ناصر الدین شاه
	جدول ۳-۲) خانواده لیانازوف در خلال سالهای ۱۸۸۸-۱۹۲۵ مبالغ زیر را جهت به دست آوردن امتیاز شیلات هزینه کرد.
۱۲۱	
۱۲۵	جدول ۳-۳) فهرست فعالیت های اقتصادی روس در ایران در دوره ناصر الدین شاه :

مقدمه

مقدمه :

عصر قاجاریه به دلیل اینکه مرحله مهم و حساس از تاریخ این مرز و بوم، دوره ی گذار از جامعه سنتی به سنت جامعه مدرن و جدید، دوره قرار گرفتن در میان رقابتهای استعماری کشورهای نظیر روس و انگلیس و تغییرات سیاسی در داخل مرزهای ایران بمانند جریان عظیم و مهم مشروطه می باشد، در تحقیقات و مطالعات مورخان و پژوهشگران تاریخ دارای جایگاه خاص می باشد .

عصر قاجار یکی از شگفت ترین دوره های تاریخ ایران است چرا که تحولات مختلف ، دگرگونی های، سیاسی و تغییرات اجتماعی که در قرن سیزدهم و چهاردهم هجری قمری بر کشور گذشته ، ویژگی های خاصی به جامعه ایران عصر قاجار داده است .

تصور معمولی که در مورد عصر قاجار وجود دارد ، یک جامعه عقب مانده است که چندان حرکت و تحولی به سمت جلو و پیشرفت در جامعه وجود نداشته ، یا مهمتر از آن دورانی است که ثروت و منابع کشور تحت لوای واگذاری امتیازات به بیگانگان سپرده می شد و دست مردم از این منابع و ثروتها کوتاه می شد .

وقتی صحبت از امتیازات عصر قاجار می شود ، فوراً ناصرالدین شاه در اذهان تداعی می شود . ناصرالدین شاه پنجمین پادشاه از دودمان قاجار بود که از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۶۴ ق یعنی چیزی نزدیک به نیم قرن به عنوان پادشاه ایران ، زمام امور را در دست داشت .

دوران پادشاهی ناصرالدین شاه شرایط و ویژگیهای خاص خود را داشت و در این دوران جامعه ایران آبستن حوادث مختلف شد . در عصر ناصری حرکت به سمت انجام اصلاحات که توسط عباس میرزا و قائم مقام شروع شده بود ، با شدت و حدت زیادتری انجام گرفت . زمانی امیر کبیر و زمانی سپهسالار در کنار و همراه با ناصرالدین شاه مداخلت جریان اصلاحات را به روش خودشان هدایت و رهبری می کردند .

در دوره سلطنت ناصری نیاز به اصلاح حکومت و بهبود اوضاع کشور در زمینه های مختلف بیش از سایر دوران نمایان شد . در این دوران بود که جامعه ایران با دیدن و آشنا شدن با تحولات و پیشرفتهای رخ داده در اروپا به عمق عقب ماندگی خود پی برد . به همین خاطر حرکت به سمت جلو و ایجاد تحول در جامعه از دوره ناصری شدت زیادی یافت .

دوره ناصری هم متأثر از اوضاع و احوال قبل از خود و هم مؤثر بر اوضاع و احوال دوران بعد از خود بوده است ناصرالدین شاه با سفرهایی که به اروپا رفت به عمق عقب ماندگی کشورش نسبت به ملل متمدن آنروز پی برد و سعی و تلاش زیادی در آوردن تکنولوژی و پیشرفتهای آن ملل به کشور خود انجام داد .

او این کار را مجبور بود بنا به دلایلی مثل ضعف مالی و فنی کشور و جامعه ایران با واگذاری امتیازات به اروپائیان دنبال کند. با واگذاری امتیازات در دوره ناصری نفوذ اقتصادی و سیاسی دولتهای روس و انگلیس در ایران روبه ازدید نهاد، به صورتی که منابع مالی و معدنی کشور تحت نظارت این دولتها در آمد.

برخی امتیازات واگذار شده به اروپائیان به مرحله اجرا درآمد و برخی دیگر مثل رویتر یا رژی در حین اجرا یا قبل از اجرا بنا به دلایل خاص خود لغو شد، که لغو این امتیازات به حیثیت و اقتدار پادشاه خود کامه ایران ضربه وارد کرد.

مهمترین امتیازی که در دوره ناصری به اجرا درآمد، امتیاز بانک شاهنشاهی و استقرای بود. روس و انگلیس توانستند توسط این بانکها امور مالی کشور را تحت نظارت خود درآورند. امتیازات واگذار شده در عهد ناصری هرکدام تأثیرات خاص خود را بر جامعه و اقتصاد مملکت بر جای گذاشت.

با توجه به اهمیت این امتیازات در تاریخ ایران و تأثیرات آن بر جامعه ایران، این رساله سعی کرده در حد توان به بررسی واگذاری این امتیازات در عهد ناصری و تأثیرات آنها بر اقتصاد این مرز و بوم بپردازد.

با توجه به پیچیدگی موضوع و وسعت کار آن و کمبود منابع و همچنین عدم دسترسی و استفاده از اسناد و منابع به زبان خارجی در رابطه با موضوع مورد پژوهش، سختی ها و مشکلات زیادی در راه جمع آوری مطالب مربوط به مباحث مختلف این رساله وجود داشت لذا ادبیات اصلی این رساله بر اساس جمع آوری مطالب به روش کتابخانه ای می باشد که سعی شده تا حد امکان به روشن شدن موضوع بپردازد.

در ضمن این کار خالی از اشکال و کاستی های خاص خود نمی باشد و امید است که نگارنده توانسته باشد در حد توان و سعی خود کاری قابل قبول ارائه داده باشم.

ضرورت تدوین این رساله را می توان روشن شدن گوشه ای از تاریخ تحولات کشور در عصر قاجار با توجه به توانایی های نگارنده در زمینه امتیازات عصر ناصری و تأثیرات آن بر اقتصاد کشور دانست.

این امتیازات تأثیرات خاص خود را بر جامعه و اقتصاد ایران داشته است. این رساله بر آن است که تأثیرات این امتیازات را بر اقتصاد جامعه ایران بررسی کند.

رساله مذکور در چهار بخش به رشته تحریر درآمده است. بخش اول به بررسی اوضاع داخلی ایران در زمان قاجار می پردازد. این بخش شامل سه فصل است که در فصل اول اوضاع سیاسی، فصل دوم اوضاع اقتصادی و فصل سوم اوضاع اجتماعی کشور را در این عصر مورد بررسی قرار می دهد.

بخش دوم این رساله به بررسی و نگارش رقابتهای روس و انگلیس در جهت نفوذ در ایران در چهار فصل مختلف می پردازد .

در بخش سوم سعی شده نحوه و شرایط واگذاری برخی از امتیازاتی که در دوران ناصری به روس و انگلیس واگذار شده ، مورد بررسی قرار گیرد امتیازاتی که برخی به مرحله اجرا درآمد و برخی که حتی به مرز اجرا نرسید .

در بخش چهارم این رساله تلاش شده است به تأثیرات مثبت و منفی واگذاری این امتیازات بر جامعه ایران بخصوص اقتصاد پرداخته شود و با بررسی شرایطی که وجود داشته و به واگذاری این امتیازات منجر شده است، تأثیرات آن به دقت مورد بررسی قرار گیرد .

بخش اول

اوضاع داخلی جامعه ایران در عهد قاجار

فصل اول

اوضاع سیاسی

نفوذ روسیه و انگلیس در ایران

ارتباط ایران با جهان در دوره قاجاریه وارد مرحله نوینی گردید. مهمترین تحول در این دوره، توسعه نفوذ روسیه و انگلستان در ایران بود. روابط منظم سیاسی میان ایران و کشورهای اروپایی از زمان فتحعلی شاه بطور رسمی و مستمر آغاز شده البته قبل از آن در زمان صفویان سفرایی از اروپا به ایران آمده بودند. مثلاً برادران شرلی که در زمان شاه عباس کبیر به دربار راه پیدا کردند و حتی توانستند تحت عنوان سفیر ایران به کشورهای اروپایی بروند. البته قبل از آن هم سفیری بنام آنتونی جنکیسون در سال ۹۶۹ ق/ ۱۴۶۲ م از طرف ملکه الیزابت اول به دربار شاه طهماسب اول صفوی وارد شده که به شرکت معروف «مسکوی» وابسته بود.^۱ اگر چه سفر او به ایران چندان موفقیت آمیز نبود.

پادشاهان ایران پیش از دوره سلطنت فتحعلی شاه آن روحیه ترس و حقارت نسبت به خارجیان که پدیده‌ای رایج در میان پادشاهان قاجار و درباریان بود، نداشتند و فقط بعد از شکستهای ایران از روسیه و انگلستان در جنگهای قفقاز و هرات بود که این ترس و روحیه در میان جامعه‌ی رجال و اعیان و دربار ایران رخنه کرد. دولت روسیه که سیاستش بر گسترش اراضی خود استوار بود، با بهانه قرار دادن درخواست حاکم گرجستان، این سرزمین را در سال ۱۲۱۵ ق/ ۱۸۰۱ م به روسیه ملحق کرد. بعد از این اتفاق، فتحعلی شاه عباس میرزا را مامور مقابله با روسها کرد. جنگ بین ایران و روسیه نزدیک به ده سال ادامه یافت تا به شکست ایران و انعقاد عهدنامه گلستان در تاریخ ۲۹ شوال سال ۱۲۲۸ مطابق ۱۲ اکتبر سال ۱۸۱۳ م. گردید.^۲ طبق این عهدنامه ایران گرجستان، باکو، دربند، ایمریتیا، منگولیا، داغستان، شیروان، شکی، گنجه، قره باغ و طالش را رسماً به روسها واگذار کرد.

پس از انعقاد معاهده گلستان اوضاع چندان آرام نماند. عواملی از جمله نامشخص بودن مرزها، ظلم روسها در سرزمینهای اشغالی، درخواست کمک مردم سرزمینهای از دست رفته از ایرانیان، و صدور حکم جهاد توسط علما علیه روسها^۳ سبب شد که در سال ۱۸۲۶/۱۲۴۲ دوره دوم جنگهای ایران و روسیه شروع شود. در آغاز جنگ با توجه به شور و هیجان ایرانیان و رشادت‌ها و شورش شهرهای اشغالی علیه روسها، ایرانیان به پیروزی‌هایی دست یافتند. در ادامه به علت برتری نظامی و سیاسی روس‌ها و عدم کارایی درباریان، سپاه ایران نتوانستند در مقابل روسها، مقاومت کند و مجبور به پذیرش معاهده ترکمانچای شد. این معاهده در

^۱ - ژهرام، غلامرضا. نظام سیاسی و ساختار اجتماعی عصر قاجار. تهران: انتشارات معین، ۱۳۶۷، ص ۱۵.

^۲ - شمیم، علی اصغر. ایران در سلطنت قاجار. تهران: انتشارات مدبر، ۱۳۸۴، ص ۸۴.

^۳ - برای آگاهی از احکام جهادی ر. ک: نفیسی، سعید. تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران. جلد اول، ص ۷۸-۶۹.

پنجم شعبان ۱۲۴۳ هـ/ دهم فوریه ۱۸۲۸ م. به امضاء طرفین رسید.^۱ بر طبق این معاهده ولایت ایران، نخجوان و بخشی از دشت مغان به روسها واگذار شد و نیز در طی این معاهده بود که روسها از حق کاپیتولاسیون برخوردار شدند.^۲

جنگهای ایران و روسیه و معاهده های بسته شده گلستان و ترکمنچای، دوره ی ننگینی در تاریخ قاجاریه به حساب می آید. از دست رفتن سرزمینهایی که از لحاظ اقتصادی مهم بودند، صدمات زیادی به اقتصاد ایران زد و روسها با عهدنامه ترکمنچای نفوذ سیاسی و اقتصادی خود را در ایران برقرار کردند.

انگلستان هم در این مصیبتی که بر سر ملت ایران وارد شد، نقش داشت. آن ها در سیاستهای خود برای تسلط بر ایران با روسها هم دست بودند و شاه و درباریان غافل و بی خبر از همه جا، نماینده کشور انگلستان را برای میانجیگری در عقد معاهده ترکمنچای قبول می کردند. نباید از نظر دور داشت که انگلیسی ها در سالهای قبل معاهده ای بوسیله نماینده خود سرگوراوزلی با ایران بستند و در یکی از بندهای آن متعهد شده بودند که اگر دولت ثالثی به ایران حمله کرد، حتی المقدور از کمک به ایران خودداری نکنند. اما می بینیم زمانی که فتحعلی شاه برای پرداخت غرامت روسها مشکل داشت، انگلیسی ها با پرداخت ۲۰۰/۰۰۰ تومان به شاه ایران، او را به لغو این ماده از تعهدات خود در مورد ایران، طبق قرار داد سرگوراوزلی و دار نمودند.^۳

بعد از پایان جنگها با روسیه به خاطر مشکلاتی که در هرات رخ داد شاه، عباس میرزا را به فرماندهی سپاهی مامور تصرف هرات و سرکوب شورش حاکم آن جا کرد. لشکریان ایران به هرات رسیده بودند که عباس میرزا، در تاریخ جمادی الثانی ۱۲۴۹/ اکتبر ۱۸۳۳ فوت کرد. فتحعلی شاه به خاطر علاقه اش به عباس میرزا فرزند او محمد میرزا را به جانشینی منصوب کرد و پس از ۲۸ سال پادشاهی (۱۲۵۰-۱۲۱۲) در سن ۶۹ سالگی در گذشت.

با تدابیر قائم مقام فراهانی در هفتم رجب ۱۲۴۹ محمد میرزا در تبریز تاجگذاری کرد.^۴ با وجود رقبا و مشکلاتی که محمد شاه داشت، روسها برای ورود او به پایتخت قشون افسرو ذخایر در اختیار او قرار دادند.^۵

^۱- شمیم، همان، ص ۱۰۰.

^۲- برای آگاهی از متن عهدنامه ترکمنچای ر. ک: وحیدنیا، قرارها و قراردادهای دوران قاجار. تهران: عطایی، ۱۳۶۲ ص ۱۲۰-۱۱۲.

^۳- شمیم، همان، ص ۷۹.

^۴- اعتماد السلطنه، محمد حسن. تاریخ منتظم ناصری (تصحیح) محمد اسماعیل رضوانی؛ تهران: دنیای کتاب، جلد ۳، چاپ اول، ۱۳۶۷، ص ۱۶۲۸.

^۵- لمبتون، آن. ک. سیری در تاریخ ایران بعد از اسلام (ترجمه) یعقوب آژند. تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳، ص ۱۹۶.

سفیر انگلیس نیز با جدیت تمام امکانات لازم را برای تهیه قشون در اختیار شاه قرار داد ، حتی کوششهای قائم مقام در کاستن دخالت‌های سفیر انگلستان نه تنها او را باز نداشت ، بلکه بر جدیت او افزود .^۱

بدین صورت با حمایت آشکار دولت روس و انگلیس و تدابیر قائم مقام در شعبان ۱۲۵۰ / دسامبر ۱۸۳۴ محمد شاه وارد تهران شد .

این ها بجز دخالت آشکار روس و انگلیس در سیاست داخلی کشور ما چیزی دیگری نبود . از پادشاهی که در ابتدا با حمایت این دو قدرت بر تخت پادشاهی جلوس می کند ، نمی توان انتظار داشت که در اداره کشور مستقل از سیاست‌های این دو دولت عمل کند .

پس از مدتی بین محمد شاه و قائم مقام اختلاف پیش آمد ، که در نهایت با دسیسه های دشمنان قائم مقام همراه شد و شاه فرمان قتل او را صادر کرد . پس از آن محمد شاه حاجی میرزا آقاسی را به صدارت برگزید .
شاه موجب شد ، حاج میرزا آقاسی که چندان اطلاعی از اوضاع سیاسی نداشت بر کشور حکمرانی کند .
محمد شاه که بعلت فوت پدرش عباس میرزا ، موفق به گشودن هرات نشده بود ، در سال ۱۲۵۳ ق/ ۱۸۳۷ م به سبب دخالت‌های کامران میرزا (حاکم هرات) در امور خراسان با سپاهی ۱۰۰۰۰ هزار نفری به سوی این شهر رهسپار شد.^۲

انگلستان با تصرف هرات بوسیله محمد شاه مخالفت کرد . محمد شاه بی اعتنا به اعتراضات انگلیسی ها محاصره را ادامه داد . انگلستان برای تحت فشار قرار دادن ایران ، جزیره خارک را تصرف کرد . محمد شاه به وحشیته افتاد و دست از محاصر هرات کشید و به خواسته انگلستان تن داد .

بطور کلی می توان گفت در دوره سلطنت محمد شاه قاجار به علت بی تدبیری و بی مبالاتی و عدم کارایی حاجی میرزا آقاسی که حکمران واقعی کشور بود ، فساد اداری گسترش یافت و خزانه کشور دچار ورشکستگی شد . (البته خزانه ای هم که از فتحعلی شاه مانده بود ، خزانه سرشماری نبود که قابل توجه باشد . او برای پرداخت غرامت به روسها هم مشکل داشت .) سوار . نظام عشایری از میان رفت . نفوذ و دخالت‌های بیگانگان با برخورداری از مزایای سیاسی ، تجاری و قضایی رو به فزونی نهاد . در چنین شرایطی ناصر الدین شاه به جای پدر به پادشاهی رسید .

^۱- واتسن ، رابرت کرانت . تاریخ ایران از ابتدا قرن نوزدهم تا سال ۱۸۵۸ (ترجمه)وحید مازندرانی . تهران : سخن ، ص ۲۶۳ .

^۲- شمیم ، همان ، ص ۱۳۶ .

فصل دوم

اوضاع اقتصادی